

Дедют

Оксана Савенко

УДК 821.1621.04.09

ТРАНСФОРМАЦІЯ РІЗДВЯНОГО СЮЖЕТУ В ДЕКЛАМАЦІЇ ПАМВА БЕРИНДИ

У статті розглядається різдвяна декламація українського поета і друкаря Памва Беринди, видана у Львові 1616 р. Висвітлено особливості літературної трансформації канонічного різдвяного сюжету, вказано на засоби його опрацювання – алюзія, ремінісценція, переказ. Доведено, що у декламації наявні як новозавітні, так і апокрифічні елементи віршованого тексту.

Ключові слова: шкільна драма, декламація, євангельський сюжет, апокриф.

Oksana Savenko. Transformation of the Christmas story in the declamation by Pamvo Berynda

The paper examines the Christmas poetical declamation of the Ukrainian poet Pamvo Berynda, published in Lviv in 1616. The researcher points out specific features of the Christmas story being transformed in the literary work. Treating canonical story the writer uses such means as allusion, reminiscence, paraphrase. It is proved that Berynda's poetic text contains both New Testament and apocryphal elements.

Key words: school drama, declamation, Gospel story, apocrypha.

Давня українська драматургія розпочалася із простих форм – декламацій та діалогів, які писалися в тогочасних школах як навчальні вправи до курсу поезики з нагоди різдвяних та великодніх свят. Однак ці екзерсиси часом набували свого самостійного літературного значення як твори, приурочені видатним подіям християнського календаря. У “Поетыка szkolna” (“Шкільна поезика”, XVII ст.) подавалися рекомендації, якими за формою і змістом мають бути декламації та діалоги. Зокрема, декламація розглядалася як особливий вид літературно-драматичного твору, що за обсягом має відповідати одному акту драми, поділеному на сцени та яви, і не тривати більше півгодини. За будовою декламація складалася із прологу, кількох монологічних промов та епілогу. Діалог тут визначався як прозова драма через обмін двох чи кількох осіб запитаннями й відповідями. Декламації та діалоги рекомендовано писати прозою чи віршами [2, 1-40]. Дослідник давньої української драматургії М. Сулима вважає, що “декламації та діалоги, як і вся шкільна драматургія, виникли у процесі вдосконалення тодішньої шкільної духовної освіти, слугували кращому засвоєнню учнями біблійного матеріалу, на який писали вірші. Тексти вивчали напам’ять або читали з листа вибрані “отроки”. Ці твори не вимагали ні значного часу для виконання, ні великої кількості учасників вистави, і взагалі вони не були правдивими містеріями або сценічними діями з костюмами, декораціями, сценічними ефектами. Учні за чергою виходили на сцену і зачитували окремі, тематично підібрані тексти” [4, 54].

Одна з найбільш ранніх відомих нині декламацій – віршова композиція “На рождество Господа Бога и Спаса нашего Исуса Христа вѣршѣ для утѣхи

православним христіаном” Памва Беринди¹, написана книжною українською мовою і видана у Львівській братській друкарні 1616 року. В. Резанов вважав, що цей твір становить творчу обробку матеріалу, що входив до складу старовинної європейської різдвяної містерії [3, 20].

Пролог у цьому творі власне авторський, насичений загальними фразами й патетикою щодо різдвяного свята:

Христос-збавитель нынѣ съ панны нароженный,
От Бога-Отца ведлуг тѣла увелбеныи,
Нынѣ въ вѣрных щасливе нехай завитает
И радость въ сердцу каждого зъ нас проквитает [1, арк. 2].

Власне, обробка євангельського сюжету починається з монолога “второго отрока”, котрий веде мову про Віфлеєм, де у вертепі-печері народився Ісус. Євангелісти доволі скромно сповістили про цю подію (Марк та Іван взагалі про це не писали), тому автори декламації мали простір для домислу, фактичного розширення тексту Різдва. Народження Ісуса подається як диво (“о чудо, над всѣх дивне зъ вѣку дивнѣйшее”), уявлення про яке подається за допомогою вдалого для цього художнього засобу – контрасту: “Того маленькій живот панєнській змѣщаєт / И вертеп такъ нендзный телесне огортаєт” [1, арк. 3].

Більше уваги приділено поклонінню новонародженому Ісусу, до того ж у декламації змішано інформацію, яку подають Матвій та Лука, бо йдеться про те, що до вертепу прийшли поклонитися “кролеве перськіє с подарки” (як у Матвія) і водночас “пастухове” (як у Луки). Надалі дійовими особами біля печери з яслами стають лише пастухи, які тут виступають “самовидцями” чудесної події. Такий прийом оповіді дозволяє авторам декламації “наблизити” давню подію до своїх сучасників, які слухають проголошувану декламацію, оживити в їхній уяві священний час народження Сина Божого та перше воздання йому почесей. П’ятий “отрок” із цією метою подає себе перед слухачами як очевидець того, що відбулося у Віфлеємі: “Вправдѣ я єсть, который то зъ ними [пастухами] былем по том, / То єсть по нароженю збавителя святом. / Справу ми ни такую о речах дали, / Которую въ Вифлеємѣ очне оглядали” [1, арк. 4 зв.].

Домислом, почерпнутим, імовірно, з поширюваних у Галичині апокрифів, можна визначити “речь” пастухів, яку передає “отрок”, однак він твердо спирається на сюжетну основу, викладену в Євангелії від Луки (2, 8:20): вночі пастухи вартували свою отару, та ось до них явився архангел Гавриїл, котрий сповістив про народження Христа – “збавителя, всего свѣта з неволѣ клятвы откупителя” (слова Гавриїла передано близько до тексту Євангелія); майже дослівно сказано про “небесне військо”, яке тут назване “рицарством небесним”; коли ангели відійшли, пастухи подалися до Віфлеєма, де виявили Марію, Йосипа та сповите Дитятко у яслах, як і провістив архангел. А от далі бачимо відхилення від книги Луки, і полягає воно у внесенні до тексту декламації вітальної промови пастухів до Ісуса: “Царю несмертельный, всѣх речій створителю, / Пανε, створенья своего откупителю, / Котрыйсь рачил на ся тѣло тоє прийняти / И неприятелеви съ пашеки отнятии / Чловѣка, которого ты сам створити рачил / И упадку єго до конца не передбачил!” [1, арк. 5].

У цьому звертанні заховані алюзії на Старий Заповіт, у якому йдеться про сотворіння світу (тут це приписується Христові), створення людини, яка вийшла

¹Беринда Памво (бл. 1550 – 1632) – поет, культурно-освітній діяч, друкар, гравер. Народився на Львівщині, освіту здобув, можливо, у Львівській чи Острозькій братських школах, працював у Снятинській друкарні, згодом постригся у ченці і перебрався до Києва, де продовжив свою діяльність у друкарні Києво-Печерської лаври. Автор першого українського словника “Лексикон слав’яноруський...” (1627).

недосконалою, бо согрішила, тому для спасіння гріховного люду прийшов у світ Ісус. Як видно, у лаконічному звертанні сконцентрована значна біблійна інформація, яка не розкривається повністю, оскільки автори передбачають, що вона відома слухачам, варто лише на неї натякнути.

Закінчується звернення до Ісуса і далі подається вітальна промова до “матки” (Богородиці), “пренайчистішій” воздається хвала за те, що вона “породила всего свѣта збавленьє”, а потім – до Йосипа, “слуги невимовного Його народження”. Після цього уявні пастухи з відповідною і короткою промовою звертаються до неживих предметів – до ясел, “в которых лежит повитый творець серафимскій”, до вертепу, який називається “коштовним палацом”.

Зрештою, пастухи промовляють і до Віфлеєма, “святої країни”, “отчизни Христа”. Закінчується монолог п’ятого “отрока” картиною загальної радості від того, що узріли пастухи у Віфлеємі: “И преч юж отшедши почали мы спѣвати, / И з радости оноє гойне высказати. / Презь поле до стад своих що в скок ся маючи, / В пишалки весело собѣ заграваючи” [1, арк. 5 зв.]. Думається, що зображенням цієї радості, про яку не йдеться у жодному з Євангелій, автори декламації прагнули створити святковий настрій, передати його слухачам. Справді, християнський люд мислив Різдво як веселе свято, оскільки воно клало початок сподіванню на спасіння, тоді як Великдень був захмарений трагічною смертю Ісуса.

У монологах шостого і сьомого “отроків” йдеться про поклоніння новонародженому Ісусу “кролеве”, які тут час від часу називаються ще й волхвами. У промовах проілюстровано, інсценізовано євангельську оповідь від Матвія про мудреців (волхвів) зі Сходу, які прийшли на поклоніння Христу (Мт.,2:1 – 12). Якщо шостий “отрок” подає загальну інформацію про прихід “кролеве”, їх поклоніння “монарсѣ небесному”, віддавання “подарков коштовных”, “трояких даров”, то сьомий близько до євангельського тексту переказує цю подію. Хоча деякі моменти з Євангелія розширені, прокоментовані, як це зроблено для пояснення “трояких дарів”. В Євангелії від Матвія про це йдеться доволі лаконічно: “И, відчинивши скарбниці свої, піднесли Йому свої дари: золото, ладан та смирну” (Мт., 2:11). “Отрок” оповідає так:

Смирною, якъ смертельного, Христа почтили
И презь ню въскресеніє єго значили.
И злото, якъ кролеви, было отдано,
Презь що царство єго было фігуровано.
Ліван теж и тотъ, як богу, офѣрвали
И несмертельность єго презент выражали [1, арк. 7].

Автори декламації, акцентувавши увагу на дарах та на “звѣздѣ”, багато чого упускають з Євангелія, просять вибачення за багатомовність: “И абых мы вас больше юж въ мовѣ не бавили / И повѣсти о дальших речах не правили”. Така редукованість виправдовується тим, що декламатори лише хотіли нагадати слухачам про вікопомні події Різдва, а головна їхня турбота – не історії розповідати, а “тільки хвалу Христу Богу віддати”.

Здавалося б, епілог цієї декламації мав би розвинути тему похвали Христу, розпочавши зі слів, які асоціюються з першим рядком численних колядок: “Таковая нам радость нинѣ стала”. Однак після заклик (”Будьмо ж теды радостью гойне наполнении / И въ нароженю Христовом розвеселени”) викладено роздуми про те, що “земля пред тым за грѣх бывши проклята”, відтак народження Ісуса знаменує величезні зміни: земля, яка плодила терни та осот, нині буйно хліб родить; земля, яка була “пляцом до болю”, стала

місцем спокою; земля, на якій жили вигнанці, дала прихисток для “небесних мешканців”. Здається, що мовиться не так про Різдво, як про Воскресіння Христове, після якого грішники були звільнені з пекла, настала добра година. Та, як видається автору декламації, саме народження Ісуса знаменувало початок змін, бо у світ прийшов той, хто його врятує: “Бог в тѣлѣ том показался нам на збавеньє”.

Восьмий “отрок”, проповідуючи загальну радість від народження Ісуса Христа, завважує, що не все таке радісне у цій історії. І згадує про Ірода, який звелів “всѣх дѣточок мещизны неживити / И вкола Вифлеєма дощяду побити”. В епілог вносяться картини нещадного, жорстокого побиття немовлят у Вифлеємі, запозичені передусім з апокрифічної традиції, оскільки в євангеліях про це не йдеться: “Оные то там дѣточки свягготливые, / При персах маток своих збыть пещотливые, / З яким ся жалем з матейками розставали, Кгды их катове зъ рук им смутных вырывали...” [1, арк. 10]. Згадку про трагічні події у Вифлеємі тут можна вважати ремінісценцією, вихопленою з Євангелія, де лише повідомляється про жорстокий захід царя Ірода з метою знищити народженого “царя Юдейського”. Можливо, автор декламації увів фрагмент про побиття немовлят не так під впливом Євангелій, як під враженням від апокрифічних розповідей про звірства Ірода у Вифлеємі. Восьмий “отрок” вибачається перед слухачами за страшну згадку у цей радісний день: “О тых тамъ мордырствах не хочу вспомянати, / Не хочючи вас на тотъ день зафрасовати”.

Загалом цю декламацію можна було б визначити як літературну варіацію на різдвяну тему, у якій євангельський сюжет лише означається через окремі епізоди, а весь текст становить собою патетичне розгортання радості від різдвяного свята.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Беринда П.* На рождество Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа вѣршѣ для утѣхи првославным христіаном. – Львів: Братська друкарня, 1616. – Арк. 2.
2. *Резанов В.* К вопросу о старинной драме. Теория школьных “декламаций” по рукописным поэтикам // *Известия* отд. рус. языка импер. Академии наук. – 1913. – Т. 18, кн. 1. – С. 1-40.
3. *Резанов В.* Драма українська. – 1. Старовинний театр український. – Вип. 1: Вступ. Сценічні вистави у Галичині. – К., 1926. – С. 20.
4. *Сулима М.* Українська драматургія XVII – XVIII ст. – К.: ПЦ “Фоліант”; ВД “Стилос”, 2005. – С. 54.

Отримано 5 жовтня 2015 р.

м. Житомир

